

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

Treball de final de grau:

Estudi sobre el *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra*:

**Implementació de la reforma agrària
per transformar la societat**

Ariadna Alonso Cazorla

Sota la tutela de:

Enric Prat Carvajal

Maig de 2017,

Grau en Ciència Política i Gestió Pública

Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia

ÍNDIX

1. Introducció	1
2. Metodologia	3
3. Context	5
4. Reforma agrària	12
4.1 Democratització de la terra	13
4.2 Democratització del capital	16
4.3 Democratització del coneixement	18
5. L'assentament: una victòria de l'MST	20
6. Formació d'aliances per construir les bases d'un nou món	23
7. Conclusions	26
Bibliografia	29
Fonts primàries	31

1. Introducció

Des de finals del segle XX, es comencen a evidenciar les conseqüències socials, econòmiques, polítiques i ideològiques de la implementació, anys enrere, de polítiques neoliberals. Al mateix temps, però, s'articulen veus de diversos grups, organitzacions i moviments socials que s'oposen a aquest model hegemònic. S'identifiquen sota l'etiqueta de moviments alter-globalitzadors i plantegen alternatives factibles per la construcció d'una globalització més solidària, democràtica, equitativa i sostenible. L'espai on conflueixen i es comparteixen la majoria d'aquestes idees és el Fòrum Social Mundial, organitzat per primera vegada el 2001 a Porto Alegre (Brasil).

Així, en aquest treball prenem com a objecte d'estudi el moviment alter-globalitzador, centrant-nos en el *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (MST) com a cas d'estudi. Aquest se'ns presenta com un dels primers moviments que va plantejar la idea de construir un espai on s'intercanviessin experiències i coneixements per la creació d'una societat més justa. L'MST va néixer el 1985 a Brasil com una organització de camperols d'abast nacional, però el que ara defineix al moviment és la seva lluita per la democratització de la terra, la reforma agrària i el socialisme.

El que uneix a les persones del moviment és el fet de pertànyer a una de les categories socials excloses en el marc de la globalització i del neoliberalisme: són camperols. El capitalisme, en aquesta nova etapa d'acumulació, en la que la unitat camperola deixa de ser imprescindible, crea una nova ruralitat. Aquesta està caracteritzada per l'expulsió de petits i mitjans agricultors de les terres; les migracions del camp a la ciutat; la concentració de la producció en grans corporacions agro-industrials, principal causant de les deficiències alimentàries, els problemes de salut i la degradació del medi ambient; la creixent dependència d'exportació i tecnologia, que fa perillar la producció d'aliments pel consum intern i l'auto-subsistència. Així, podem observar com la penetració del capitalisme a l'àmbit rural modifica radicalment la forma de vida al camp. (Teubal, 2001: 61 i 62)

Per aquest motiu, els membres de moviments socials rurals s'oposen a la globalització neoliberal, que facilita la creació d'aquesta nova ruralitat. Ho fan proposant noves formes de recreació de la pagesia, en les que es tingui en compte la sobirania alimentària, la biodiversitat, l'agroecologia, la sostenibilitat i la participació local. (Giarraca, 2001: 356-358)

Així, en aquesta investigació no només estudiarem el context en què va sorgir aquest moviment, fent un seguiment de l'evolució dels seus objectius, sinó que ens centrarem en explicar la seva principal lluita – la implementació d'una reforma agrària real a Brasil-, observant els diferents processos de transició que han d'experimentar els membres del moviment, i com aquesta lluita acaba comportant la unió amb els pobles d'arreu del món per aconseguir una nova globalització, que beneficiï a més gent de la que perjudica.

2. Metodologia

Aquest projecte s'ha dut a terme entre abril de 2016 i maig de 2017, dividint-se en dues parts, una teòrica i l'altra d'estudi de camp. Durant els primers mesos es va fer un recull de literatura rellevant sobre el neoliberalisme, el fenomen de la globalització i els moviments alter-globalitzadors, temes que ens servirien per tenir una base i entendre d'una manera més àmplia el perquè del sorgiment de l'MST, així com de les seves demandes. Aquest recull d'informació va anar acompanyat d'un estudi extensiu de la pàgina oficial de l'MST, d'on s'ha extret la majoria dels documents oficials del moviment -manifestos, carta de principis, resolucions – en què basarem la investigació.

La peculiaritat d'aquest treball recau en el fet d'estar basat gairebé exclusivament en fonts primàries, dividides en dos tipus. Per una banda, hem centrat la recerca en els documents oficials de l'MST, i per altra s'han realitzat entrevistes qualitatives elaborades per l'autora als assentaments¹ visitats. Així, la segona part de la investigació – de desembre a abril- s'ha dut a terme a Brasil, país on s'origina el moviment. En aquesta segona fase del projecte s'ha adoptat un enfocament qualitatiu, utilitzant com a instruments metodològics l'observació als assentaments i les entrevistes a membres de la coordinació de l'MST.

Durant l'estància a Brasil vam visitar dos assentaments. El primer va ser l'*Assentamento Terra Vista*, fundat oficialment el 1994, tot i que el procés d'ocupació va començar al març de 1992². El segon assentament visitat rep el nom de *Conquista na Fronteira*, fundat el 1990, després de tres anys d'ocupacions³. Aquest últim s'ha convertit en l'exemple de que la reforma agrària pot garantir una alimentació saludable, renda i desenvolupament, tant pels assentats com per a altres comunitats.

¹ Els assentaments són comunitats agrícoles sorgides un cop es legalitza la possessió de terra per part dels camperols

² Es troba situat a l'estat de *Bahía*, al municipi d'Arataca, i està format per 55 famílies d'assentats, convivint en un espai de 913.6 hectàrees. S'ha convertit en una referència pel que fa a la preservació del medi ambient, l'agroecologia i la producció de cacau orgànic.

³ Està situat a l'estat de Santa Catarina, al municipi de Dionísio Cerqueira, sent l'assentament més antic del moviment. Actualment hi conviuen 46 famílies en un territori de 1198 hectàrees. Tota la producció és col·lectiva i centralitzada en la seva cooperativa, anomenada *Cooperunião*, fet que requereix molta organització.

Abans de realitzar les entrevistes, va ser necessària una setmana d'adaptació a la comunitat. L'objectiu era observar i interactuar amb els actors en el seu propi territori, col·laborant en les activitats de treball productiu i participant en reunions entre el coordinador general de l'assentament i altres col·lectius desfavorits, com els indígenes. En els dos casos es va dur a terme aquesta metodologia per poder crear un ambient més relaxat durant les entrevistes, augmentant així la seva qualitat.

Les entrevistes seleccionades formen part d'una mostra d'oportunitat, tot i que sempre s'ha entrevistat a subjectes relacionats amb la coordinació de l'assentament en qüestió. Es van dur a terme tres entrevistes formals – al coordinador general de l'assentament *Terra Vista*, a l'ex-coordinador general i líder del grup de família de l'assentament *Conquista na Fronteira* i a dos directius de la *Cooperunião*- i cinc entrevistes informals – a la coordinadora general de l'assentament *Terra Vista*, al coordinador del sector d'educació de *Terra Vista*, al membre més antic d'aquest mateix assentament, a la ex-coordinadora general de l'assentament *Conquista na Fronteira* i a la coordinadora del sector de salut de *Conquista na Fronteira*-.

Amb aquestes entrevistes es pretenia obtenir informació més completa sobre el que realment implica ser un Sense Terra, el que se sent, al que s'ha de renunciar i els avantatges que proporciona. Es buscava informació complementària sobre les fases d'ocupació, d'acampament i la posterior convivència dins l'assentament. En resum, es tractava d'obtenir informació de primera mà sobre els impactes del propi moviment sobre els seus membres.

3. Context

Donat que aquest treball es basa en moviments altermundistes, i concretament en l'estudi del *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (MST), és d'especial importància dedicar un espai per a explicar en quin context aquests apareixen i acotar alguns conceptes claus per a comprendre en la seva totalitat la importància de les seves demandes.

Durant l'últim terç del segle XX es produeix una mundialització del sistema mercantil capitalista (Arenal, 2002: 50 i 51), afectant directa o indirectament a gairebé totes les persones del planeta: es globalitza el neoliberalisme. Aquest fet va generar resistències arreu del món que denunciaven els inconvenients d'aquesta nova realitat. (Anderson, 2002)

A *¿Cómo hacer que la globalización funcione?* de Joseph E. Stiglitz, se'ns presenten els principals motius pels quals sorgeixen aquestes veus en contra de la globalització neoliberal. Parlem d'un fenomen que globalitza un sistema econòmic inadequat i perjudicial per a la majoria dels habitants del planeta, que es centra en valors materials, sense tenir en consideració el medi ambient, que provoca pèrdua de sobirania estatal i que afavoreix a la creació d'una nova divisió internacional del treball que re-estableix formes de dependència (Stiglitz, *Cómo hacer que la globalización funcione*, 2006: 2 i 10-12). Així, com a exemples de resistència a aquest nou fenomen trobem principalment al Moviment Zapatista a Mèxic, que va aparèixer per primera vegada en públic el 1994 per a rebel·lar-se contra el Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord, i les protestes contra la cimera de la Organització Mundial del Comerç a Seattle el 1999.

No va ser fins a principis dels 2000 quan aquestes veus es van unir en un espai de debat per a assentar les bases d'una globalització contra-hegemònica, que no desacredités aquells sabers no-científics rebutjats pels països desenvolupats. El seu objectiu era el d'assolir una globalització capaç d'utilitzar el capital humà per a globalitzar la sanitat, l'educació, la justícia, la política, el desenvolupament i no només les mercaderies (Santos, 2005: 12 i 13).

Al 2001 es crea aquest espai de debat a Porto Alegre sota el nom de Fòrum Social Mundial (FSM). El sociòleg portuguès Boaventura de Sousa Santos ens el defineix com “una sèrie d’iniciatives d’intercanvi transnacional entre moviments socials, ONG i les seves pràctiques i coneixements de lluites socials [...] contra les formes d’exclusió i inclusió, discriminació i igualtat, universalisme i particularisme, imposició i relativisme culturals, convocades o possibilitades per la fase actual del capitalisme coneguda com la globalització neoliberal.” (Santos, 2005: 21) En total, s’han dut a terme 12 edicions a diferents països del món, sent la última el 2016 a Montreal.

D’aquesta manera podem observar com, tot i les dures crítiques al fenomen de la globalització, existeix també optimisme. Així se’ns presenta l’MST, que parteix de la base de que un canvi és possible. El que pretén assolir aquest moviment amb la seva lluita és una transformació social a nivell nacional i el primer pas per aconseguir-ho és conquistant la terra. D’aquesta manera, implementar una reforma agrària es converteix en el principal objectiu perquè es produeixi un canvi real en la societat brasilera. (Arjona & Aznarez, 2002: 103-105 i 258-261)

Cal esmentar que l’estratègia de lluita del moviment està basada en la desobediència civil, un concepte d’especial importància per comprendre les accions i reptes del MST. Segons el filòsof Francisco Fernández Buey, entenem per desobediència civil “un acte que, motivat per conviccions de consciència o principis de justícia, implica l’incompliment d’un mandat del sobirà per part de l’agent (caràcter desobedient), així com l’acceptació responsable de les conseqüències d’aquest acte (caràcter civil)”. (F. Fernández Buey, 2004: 241). Per tant, la desobediència civil està caracteritzada per un esperit cívic i dotada d’un caràcter pacífic.

El punt de partida per entendre el perquè de l’aparició de l’MST és la problemàtica de la terra i la situació rural actual de Brasil. Aquest és un dels països amb major concentració de terres en poques mans, de les quals moltes són improductives⁴. Al llarg de la història de Brasil hi ha hagut lluites de camperols contra terratinents

⁴ Aquests esquemes es repeteixen des de la colonització portuguesa durant el segle XVI, que va generar en gairebé tot el territori brasiler el predomini de monocultiu per a exportació i treball esclau.

per la possessió i ús de la terra, en les que la qüestió agrària ha sigut el component principal.

Segons João Pedro Stédile⁵, destaquen cinc grans moments al llarg de la història brasilera relacionats amb la problemàtica de la terra, després d'aconseguir la independència el 1822. (M. Fernandes & Stédile, 1999)⁶ El primer aspecte a tenir en compte és la promulgació de la Llei de Terres el 1850⁷, que va suposar la impossibilitat dels pobres per obtenir terres. Amb la instauració de la República, el 1889, no es van produir canvis en l'estructura agrària, fet que va comportar un seguit de lluites radicals localitzades entre els posseïdors de terres i els que deien tenir-ne la propietat.

El segon gran moment de la història té lloc al 1946, quan es crea una Assemblea Constituent, escollida democràticament, i conformada majoritàriament per sectors conservadors i alguns membres del Partit Comunista. Aquests últims van aconseguir introduir la possibilitat de desapropiació de terra per part de l'Estat, sempre que fos per raons d'interès social. Així, van augmentar les mobilitzacions per part de camperols amb la intenció d'ocupar terres improductives i poder-les treballar.

En aquest context, el 1962 el govern va crear la Superintendència de Reforma Agrària per dur a terme una nova distribució de terres. Això ens porta al tercer gran moment relacionat amb la problemàtica de la terra, quan al març de 1964 es va anunciar l'aplicació d'una llei de reforma agrària per a desapropiar els latifundis improductius. Tot i això, en aquell mateix mes el govern va ser destituït per un cop militar, i mai es va poder dur a terme aquesta proposta.

Durant la dictadura militar que va viure el país entre el 1964 i 1985, hi va haver un extermini total de les organitzacions i moviments socials. Els camperols van veure

⁵ Membre de la conducció nacional de l'MST i principal portaveu i intel·lectual del moviment

⁶ Entrevista feta pel professor Bernardo Mançano Fernandes (membre del sector d'educació de l'MST) a João Pedro Stédile

⁷ Amb l'aprovació d'aquesta llei es pretenia evitar l'obtenció de terres que no fos mitjançant la compra, aplicant-hi un preu molt elevat per dificultar-ne l'accés.

els seus drets retallats fins a punts inimaginables⁸ i molts es veien obligats a abandonar les terres degut a deutes bancaris, producte de la implementació d'un model agrari excoent i una modernització agrària selectiva.

Es va impulsar un model de desenvolupament rural capitalista, que defensava el gran latifundista i les inversions de multinacionals. Per disminuir el conflicte social, es va crear l'Estatut de la Terra i l'Institut Nacional de Desenvolupament Agrari⁹), però a la pràctica tan sols van provocar un traspàs de grans propietats improductives cap a grans empreses, i com a conseqüència, l'eliminació de petites i mitjanes unitats de producció. Així, es va potenciar una producció dependent d'agroquímics i mecanització. Aquests fets són els que van marcar el quart aspecte a tenir en compte sobre la problemàtica per la terra.

Als 70s els camperols es comencen a organitzar per a reprendre les terres que se'ls hi havien negat. A varies regions del país, famílies sense terra decideixen ocupar terres públiques, utilitzades irregularment per latifundistes. És en aquest context que apareix l'embrió del MST: el campament *Encruzilhada Natalino*¹⁰, on les ocupacions de terra eren considerades l'eina dels camperols per a combatre el règim dictatorial. El 1984 té lloc la primera trobada nacional de camperols que lluiten per la democratització de la terra, la reforma agrària i per produir canvis socials a Brasil, amb el propòsit de crear un moviment de camperols d'abast nacional, que s'anomenaria *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra*. Així, la creació de l'MST va ser, per a Stédile, l'últim gran moment de la història de Brasil relacionat amb la qüestió de la terra.

Stédile ens el defineix com un moviment social, format principalment per camperols que no disposen de terra. És un moviment popular, doncs fa partícips en la lluita tant al camperols com a aquells sectors de la societat que busquen implementar una reforma agrària real a Brasil. Aquest moviment també està dotat

⁸ El Desembre de 1968 Luis Antonio da Gama e Silva promulga l'Acte Institucional nº5 - l'acte més autoritari de la dictadura militar, de gairebé 10 anys de durada. Amb aquest acte es privava als camperols dels drets d'expressió, reunió, manifestació i organització, entre altres.

⁹ Actualment rep el nom d'Institut Nacional de Colonització i Reforma Agrària (INCRA), i és l'òrgan de govern responsable de dur a terme la reforma agrària a Brasil

¹⁰ Aquest campament es va crear el 1981 a l'estat de Rio Grande do Sul amb l'objectiu d'exigir un règim democràtic

d'un caràcter sindical, en el sentit que lluita per la terra amb l'objectiu de solucionar els problemes econòmics dels treballadors rurals, i d'un caràcter polític, ja que vol contribuir a provocar canvis en la societat.

Entre el 29 i el 31 de gener de 1985 té lloc el primer Congrés Nacional¹¹ d'aquest moviment, on s'estableixen els seus principis, sent la lluita per la terra, la reforma agrària i el socialisme. També aquí és on s'acorda que l'MST serà independent a partits polítics (MST, I Congreso Nacional, 1985).

Al 1985 tenen lloc les primeres eleccions democràtiques després del període de dictadura, sortint-ne guanyador José Sarney¹² (1985-1989). Sota aquest govern s'aprova una nova constitució, que afavorirà a l'MST, doncs preveu l'expropiació de terres si aquestes no compleixen una funció social¹³. Però al 1989 entra al poder Fernando Collor¹⁴, qui implementa polítiques neoliberals que atempten fortament contra l'MST. És en aquest context que entre el 8 i el 10 de maig de 1990 s'organitza el segon Congrés Nacional¹⁵, on s'acorda que l'ocupació serà el principal instrument del moviment. També evidencien la importància d'enfortir l'organització interna, els assentaments i campaments, així com consolidar autonomia financera i organitzar el sector de producció. (MST, II Congrés Nacional, 1990)

Entre 1994 i 2002 Brasil està governat per Fernando H. Cardoso¹⁶, que aprova mesures persecutòries pels que ocupen terres i implementa un programa - Banc de Terra- que eludeix l'establiment d'una veritable reforma agrària. Així, entre el 24 i 27 de juliol de 1995 es realitza el tercer Congrés Nacional del MST¹⁷ (MST, III Congrés Nacional, 1995), on s'aprova el programa agrari de l'MST (MST, Caderno de Formação nº23: Programa de Reforma Agrária, 1995). Tot i això, el govern de F.H. Cardoso va seguir utilitzant mesures repressives contra els moviments socials

¹¹ Es duu a terme sota els lemes "l'ocupació és la única solució" i "la terra és per qui la treballa".

¹² Secretari general del *Partido do Movimento Democrático Brasileiro*.

¹³ Veure Capítol III, articles 184 i 186 de la Constitució de la República Federal de Brasil

¹⁴ Màxim dirigent del *Partido Trabalhista Cristião*

¹⁵ Es realitza sota el lema "ocupar, resistir, produir".

¹⁶ Secretari General del *Partido da Social Democracia Brasileira*

¹⁷ Es duu a terme sota el lema "reforma agrària, una lluita de tots"

fins a tal punt de permetre que es produïssin dues grans massacres a dos dels campaments de l'MST¹⁸.

Però tot i les dificultats d'aquest nou període, l'MST va seguir creixent i enfortint-se. Així, entre el 10 i 14 de febrer de l'any 2000 es va organitzar el quart Congrés Nacional¹⁹ (MST, IV Congrés Nacional, 2000). Els principals desafiaments del congrés eren la resistència al neoliberalisme, el creixement de les relacions internacionals amb altres moviments de camperols, i la intensificació d'articulacions organitzatives i de debat teòric amb altres organitzacions. Amb l'arribada al poder de Lula da Silva²⁰ al 2003, hi havia l'esperança d'avançar cap a una reforma agrària real. Tot i això, es va incentivar el model agrari-exportador, que afavoria l'avenç cap a l'agra negoci²¹. En aquest context té lloc el cinquè Congrés Nacional durant el 11 i el 15 de juny de 2007²², convertint-se en el major congrés de camperols de tota Amèrica Llatina fins l'actualitat. (MST, V Congrés Nacional, 2007) En aquest congrés es va elaborar una carta on es sintetitzen accions per aconseguir combatre la desigualtat i les injustícies socials²³.

Així, s'acorda que els principals enemics del moviment són els grans latifundistes i les empreses transnacionals. Es fa visible la necessitat d'exercir solidaritat internacional, així com de defensar els drets dels Sense Terra i dels indígenes. També es posicionen a favor de limitar la mida de les propietats rurals i de protegir el medi ambient, a través de pràctiques agroecològiques. Per últim, defensen una educació pública, gratuïta i de qualitat per a tota la classe treballadora, amb el principal objectiu d'eliminar l'analfabetisme als campaments i assentaments²⁴.

El 2011 Lula deixa pas a la seva successora Dilma Rouseff, qui governarà Brasil fins ser destituïda el 2016 a causa d'un cop d'estat pseudo-legal. (CLACSO, 2016)

¹⁸ Parlem de la Massacre de Corumbiara el 1995 a Rondônia i la Massacre de Eldorado dos Carajás a Pará el 1996, on varen ser assassinats més de 20 camperols sense armes.

¹⁹ S'organitza sota el lema "per un Brasil sense latifundis"

²⁰ Secretari General del *Partido dos Trabalhadores*

²¹ Model de producció basat en monocultius i exportació, que atempta contra la petita agricultura

²² Es duu a terme sota el lema "Reforma Agrària, per Justícia Social i Sobirania Popular".

²³ Carta del V Congrés Nacional de l'MST a <http://www.landaction.org/171-carta-del-5o-congreso-nacional-del-171?lang=es>

²⁴ Amb aquesta carta es busca la mobilització de tot el poble brasiler per aconseguir una societat justa i igualitària.

Durant el seu mandat va tenir lloc el sisè Congrés Nacional del MST²⁵, en el que es presenta un nou model econòmic, que té com a base la implementació de l'agroecologia en la producció agrícola i es debat sobre la direcció que ha de prendre el programa de la Reforma Agrària. (MST, VI Congrés Nacional , 2014) Amb l'arribada de Michel Temer²⁶ al poder s'està tornant a criminalitzar el moviment fins a nivells gairebé mai vistos²⁷.

Així, podem observar com al llarg dels anys l'MST sempre ha defensat un canvi social a través de la democratització de la propietat de la terra. El que uneix a tots els membres del moviment és la reivindicació del dret a tenir una vida digne, la defensa de la repartició de la terra i aconseguir una reforma agrària real que ajudi a construir una societat més solidària. Es tracta d'una reforma agrària que prioritzi la producció d'aliments saludables, emmarcada dins d'un model econòmic que respecti el medi ambient, distribueixi la renda i sigui capaç d'expandir l'educació a tots els nivells. Així doncs, podem observar com al llarg de la història, l'MST ha anat construint un projecte popular, que tot i estar enfocat en l'àmbit rural, el transcendeix.

²⁵ El lema utilitzat va ser "lluitar, construir la reforma agrària popular"

²⁶ Secretari General del *Partido do Movimento Democrático Brasileiro*

²⁷ S'han aprovat lleis que defineixen als militants del MST com a terroristes i ja s'han produït assassinats per part de les forces de l'estat en diversos campaments.

4. Reforma agrària

La principal lluita de l'MST és la d'implementar una reforma agrària real a Brasil, amb l'objectiu de transformar la societat. Per fer-ho, proposen l'aplicació d'un ampli programa de desapropiació de terra, que es dugui a terme de forma massiva, ràpida, local i es distribueixi entre totes aquelles famílies de camperols que encara avui no tenen terra. El que demana l'MST és l'eradicació de la pobresa i la desigualtat social, considerats els dos principals problemes estructurals del medi rural a Brasil. Per a solucionar-ho, proposen començar per la distribució de la propietat de la terra, doncs si democratitzes la terra, crees condicions perquè els camperols siguin capaços de sortir de la pobresa i, així, s'eliminin les desigualtats socials. Tot i això, actualment Brasil viu una situació de concentració d'oligopolis sobre el mercat agrícola, sobre les agroindústries. Per aquest motiu, si es vol aconseguir una reforma agrària real, és necessari, no només democratitzar la terra, sinó també democratitzar el capital. (Morissawa, 2001: 199-208). Així ens ho explicava el coordinador general de l'assentament Terravista:

Nosaltres tenim una meta que és que hem d'anar més enllà del capital. [...] Hem d'aconseguir sobirania i independència alimentària. [...] L'MST ha de construir una economia més enllà del capital i necessita construir una educació més enllà del capital. Per a mi és aquesta la tasca de l'MST. (Entrevista a Joélson Ferreira de Oliveira)

D'aquesta manera, la lluita de l'MST va enfocada a destruir tres barreres per aconseguir la implementació d'una reforma agrària real a Brasil: la del latifundi, la del capital i la de la ignorància, que seran explicades a continuació.

4.1 Democratització de la terra

Per l'MST, el primer pas cap a una reforma agrària real és acabar amb el gran latifundi. La forma que proposen per a dur-ho a terme és a través d'ocupacions en massa de terres improductives, que és alhora l'essència del moviment i la seva estratègia principal de lluita. D'aquesta manera es fa visible la no efectivitat de la reforma agrària²⁸.

En el procés d'ocupació és on es comença a crear un sentiment de comunitat, d'unió, entre els participants. En aquest moment és on s'inicia la integració al moviment i on les famílies comencen a desenvolupar una consciència social i política sobre la importància de transformar la societat i la necessitat de, prèviament, canviar l'Estat per aconseguir-ho. (M. Fernandes & Stédile, 1999: 115 i 119) Les persones que participen a les ocupacions de l'MST comparteixen una mateixa identitat: són "descamperolitzades"²⁹.

El procés d'ocupació és un moment molt dur que han de patir les famílies, no només perquè han de fer front als desallotjaments de la policia, sinó que a més s'han d'enfrontar a l'amenaça dels propietaris quan contracten a pistolers. Les famílies només tenen les seves eines de treball per a defensar-se i és per aquest motiu que ja han sigut assassinats molts dels camperols, inclosos nens, al llarg de la història de l'MST.

Hi ha coses més difícils, que no sortiran del nostre cap mai, i és la mort dels nostres companys [...] Aquí tenim famílies que van perdre els seus fills durant l'època d'ocupació, per la falta de condicions de terra. [...] Aquí, la veïna va perdre un fill de 3 anys per malaltia, per la pluja, el fred. [...] No necessitaven passar per això si existís un govern just. Són coses que marquen i fan que la gent lluiti (Entrevista a Markus Antonio Dreyer, ex coordinador general de l'assentament Conquista na Fronteira)

²⁸Tot i existir lleis i terra suficients com per assentar a totes les famílies que ho necessiten, moltes d'elles encara no disposen de terra per a treballar-la ni gaudeixen de condicions de vida dignes.

²⁹Parlem d'arrendataris i assalariats, que amb la modernització de l'agricultura, es van veure obligats a migrar cap a la ciutat i no disposen de terra per treballar.

Un cop feta l'ocupació, quan ja s'han decidit els passos que seguiran aquestes famílies per aconseguir la terra i ja se n'han assabentat les autoritats, es comença a construir un campament permanent, fet amb tendes cobertes de plàstic, on hi viuran les famílies fins que el govern els hi cedeixi la terra. És un procés que dura, de mitja, 3 anys, i es caracteritza per un intens treball de negociació amb les autoritats. Perquè aquesta etapa tingui èxit és imprescindible una bona organització: es construeixen escoles, petits centres de salut, es planten alguns cultius, etc. (Harnecker, 2002: 54-57). Aquesta va ser l'experiència dels membres que ara formen l'assentament Conquista na Fronteira, que tot i ser un procés molt dur, molts van aconseguir superar les dificultats gràcies a la bona organització:

Ens vam quedar 3 anys i 1 mes acampats, vivint a les carpes, passant per moltes dificultats, moltes! Perquè la repressió era molt gran en aquella època. [...]Hi havia vàries cobertes en aquesta granja. [...] La regla era que qui no tingués nens petits, havia de dormir a les carpes, i qui tenia nens petits llavors vivien a les cobertes, i a les cases, i tal. Hi havia una coberta que era de 10x20, però hi vivien 17 famílies durant una temporada. Era una mescla de persones, de nens, i tal. Però funcionava. (Entrevista a Markus Antonio Dreyer)

Així, el campament se'ns presenta com un moment de transició entre dos models de vida totalment diferents. Aquí, els camperols hauran de fer un gran aprenentatge, doncs comença un procés de construcció de subjectes, és a dir, de la seva identitat com a Sense Terra. En aquest moment de transició, els camperols han de deixar d'actuar individualment, i aprendre a viure de forma col·lectiva. Ja no viuran sota una lògica de submissió, sinó que han de prendre ells mateixos les seves pròpies decisions. També hauran d'aprendre a deixar de banda una vida d'estabilitat. Han d'abandonar les seves cases per començar una vida dins del moviment, que els exigeix actuar com a col·lectiu, arribar a acords constants amb tots els altres, arriscar les seves vides i resistir les adversitats. Per això, tal com ens explicava l'ex coordinador general de l'assentament Conquista na Fronteira, no tots són capaços de suportar aquesta transició:

No m'esperava que canviaria tanta cosa, que hauria de deixar tants costums. [...] És un treball molt difícil i no és per a qualsevol. D'aquí se'n van anar moltes persones, moltes famílies. I no perquè no ajudessin! Eren moltes famílies bones, tan sols que no va funcionar. [...] Tots nosaltres ja naixem individualistes, tots nosaltres ja volem tenir les nostres coses. I un grup col·lectiu per a funcionar... has de cedir. Tot el dia has d'estar cedint. Has de cedir els teus vicis, els teus costums, has de renunciar a moltes coses que tens. (Entrevista a Markus Antonio Dreyer)

4.2 Democratització del capital

Per a avançar cap a la reforma agrària, no només s'ha de democratitzar la terra, també cal crear condicions perquè el camperol tingui accés al capital. Stédile ens parla de democratitzar la propietat dels mitjans de producció i comercialització (M. Fernandes & Stédile, 1999: 161-162). Es tracta de que els camperols tinguin accés a crèdits per a desenvolupar la seva pròpia producció agrícola, les seves agroindústries i participar al mercat agrícola. Actualment, l'economia agrícola de Brasil es basa en grans propietats de terra on tan sols es produeix monocultius destinats a exportació, i en petites unitats de producció amb un grau molt elevat d'especialització, integrades a grans agroindústries.

En aquest context, per tal de que es produeixi aquesta democratització, l'MST proposa un model de producció alternatiu al del capitalisme, basat en cooperatives. L'explicació darrera la lògica de cooperació agrícola és que el camperol, individualment, té masses dificultats per a que la seva indústria sigui viable. Però a l'implementar un model basat en cooperatives, es pot aplicar una divisió de tasques, que permet desenvolupar millor les forces productives. El valor agregat d'aquest esforç comú també es dividirà entre tots. A través de les cooperatives, es pot aconseguir l'accés a crèdit, l'adquisició de noves tecnologies, i fomentar la cohesió social entre els treballadors. (Morissawa, 2001: 231-233). Així ens ho explicava un dels membres de la directiva de la Cooperunião, quan parlàvem sobre el sorgiment de la idea de treballar cooperativament a l'assentament Conquista na Fronteira:

Vam venir aquí amb 35 famílies del campament. Si haguéssim actuat de forma individual hauríem pogut comprar 35 màquines trilladores, 35 carros. Per què no comprar una màquina trilladora per 5 o 7 famílies? [...] Això... és com una empresa. Cadascú té el seu sector, el seu treball. Cadascú té la seva renda, i tots som els propietaris de l'empresa. (Entrevista a Iradi Assis)

Per captar recursos del govern, es va arribar a la conclusió de que calia crear centrals de cooperatives generals per unir, així, les forces del moviment. El 1992 es van crear quatre cooperatives centrals estatals i d'aquestes, va sorgir la CONCRAB (Confederação das Cooperativas de Reforma Agrária do Brasil). La idea era, i és, tenir present que amb aquestes cooperatives es vol complir una missió social, la de produir per a la població, com a resposta al suport que aquesta dóna envers la reforma agrària. Així, s'evidencia que els Sense Terra no només volen aconseguir un tros de terra per treballar, sinó que realment volen provocar canvis en les estructures de base social.

4.3 Democratització del coneixement

Per poder democratitzar tant el latifundi com el capital, és imprescindible posar fi a la ignorància. Des dels inicis de l'MST, es va fer evident la necessitat de potenciar l'educació com a instrument fonamental per a continuar amb la lluita per la terra, doncs aquesta requeria de coneixements per fer front a qüestions pràctiques, financeres, tecnològiques, polítiques, econòmiques i socials. Així, una de les principals prioritats va ser la creació d'escoles als campaments i assentaments, l'alfabetització dels membres del moviment, i la formació política dels seus militants. El que es tractava, amb el desenvolupament de l'educació, era poder plantejar al poble la situació en la que es trobava, les injustícies del sistema, i aconseguir una resposta per la seva part, no tant a nivell intel·lectual, sinó d'acció.

Si et quedes amb la crítica no avances. Nosaltres necessitem fer, hem de ser un punt de referència per a presentar el nou món que volem construir. I si ens quedem massa en la crítica, perdem el sentit de fer. [...] Nosaltres servim com a referència i com a suport, com a constructors del procés revolucionari –que no és un procés nostre, és un procés de la humanitat, del poble.[...] Cadascú ha de ser l'amo del seu propi destí, així que el poble també ho ha de ser. (Entrevista a Joélson Ferreira de Oliveira)

Segons l'MST, perquè Brasil prosperi cal desenvolupar el medi rural, i això només es podrà aconseguir donant eines als camperols. No només es tracta d'alfabetitzar-los, sinó de democratitzar el coneixement per a un nombre major de persones. Un dels directors de la Cooperunião ens explicava així el poder de l'educació dins del moviment:

Per això és tant important la formació. La formació no et deixa oblidar. [...] qualsevol jove que va néixer aquí i que ja no hi viu, que viu amb la societat, allà a fora, segueix tenint una pertinença forta amb l'organització.[...]. Hem format a persones en dret, administració, etc. Però són persones que tenen pertinença. No viuen aquí però tenen pertinença. Saben quins són els seus orígens, on van néixer, a on volen anar. (Entrevista a Neudy Guindani)

Així, el projecte que proposa, i duu a la pràctica, l'MST és una educació pel medi rural. Es tracta d'una escola itinerant en la que els professors són simpatitzants amb l'MST i estableixen una relació horitzontal amb els seus alumnes. Els continguts dels currículums es basen en l'experiència social, donant especial importància a la història dels Sense Terra. El plantejament d'aquests es fan amb l'ajuda de les famílies assentades i es re-elaboren constantment. En aquestes escoles es pretén desenvolupar la consciència crítica dels alumnes, així com dur a terme activitats perquè els alumnes adquireixin experiència en el treball productiu. L'MST també duu a terme cursos de formació dirigits al treball que es realitza als assentaments.

Aquestes són les experiències viscudes pels coordinadors generals dels dos assentaments pel que fa a l'educació dins del moviment.

Els meus fills, els dos es van formar i no em vaig gastar res perquè estudiessin. [...] es va pagar cooperativament. A la meva filla, per exemple, la cooperativa li va pagar la universitat per ser professora. [...] La majoria es va formar a les escoles del moviment. (Entrevista a Markus Antonio Dreyer)

Venen d'altres municipis a estudiar aquí.[...] Ja tenim a gent aquí, molta gent formada. Fins i tot mestres. El meu fill, [...] que ja és metge, gràcies a la lluita per la terra. (Entrevista a Joélson Ferreira de Oliveira)

5. L'assentament: una victòria de l'MST

Després de viure el procés d'ocupació i de campament permanent, els camperols acaben aconseguint el que s'havien proposat al començar la lluita: un tros de terra on poder-hi treballar, adjudicat per l'INCRA. Així, a partir d'aquest moment, un percentatge de les famílies que han participat en aquests processos -escollit per sorteig- obtenen el terreny necessari per començar a construir l'assentament.

Quan conquistes la terra, també estàs conquistant llibertat. La terra és el factor de la llibertat.[...] Tan sols la possibilitat de llibertat existeix si hi ha terra. La terra és poder. [...] I això és el que l'MST em va proporcionar.
(Entrevista a Joélson Ferreira de Oliveira)

L'assentament es converteix en la principal recompensa dels camperols després d'anys de lluita per la terra. En aquesta trajectòria, s'ha establert una unió entre les famílies, i han anat desenvolupant valors de solidaritat, resistència i cooperació entre elles. (Harnecker, 2002: 65-67). Així ens ho presenta un dels membres de la directiva de la Cooperunião, pertanyent a l'assentament Conquista na Fronteira:

Nosaltres aquí, durant els vint-i-pico anys que estem aquí, no hem tingut problemes amb la policia. [...] La major baralla entre les persones pobres és per l'aliment. Quan no tens educació, no tens aliment, quan no tens salut, quan els drets són retallats dràsticament, les persones es reboten i broten els problemes. Però aquí no hi ha motius per tenir problemes, perquè aquí tenim de tot (Entrevista a Neudy Guindani)

És en aquest moment de la lluita on el camperol passa de ser un treballador sense terra a adquirir la identitat del Sense Terra. L'objectiu de la majoria, quan comencen a participar amb l'MST, és l'obtenció d'un tros de terra on treballar-hi i viure-hi amb la seva família. Però a l'assentament es trenca amb aquesta visió individualista, potenciant el cooperativisme i la solidaritat. Les famílies solen agrupar-se en nuclis de base -unes 15 famílies per grup- per discutir sobre preocupacions i problemes comuns i per participar en diferents aspectes de

l'assentament. De fet, a l'assentament es promou la participació de tothom en totes les decisions que aquest engloba, dutes a terme cada quinze dies a l'assemblea. Així, es trenca amb la submissió que implica el sistema capitalista.

El somni que teníem era aconseguir una terra on ens poguéssim guanyar la vida, poder donar una educació als fills... això era el màxim que s'esperava. Nosaltres mai ens vam pensar que seria tan bonic, que tindríem a tantes persones visitant-nos [...] Hi va haver un any que vam tenir 5.000 visitants [...] No hi ha diners que puguin pagar-ho. Això per a nosaltres ens dóna forces per a seguir lluitant junts. Això ens mostra que estem anant pel camí correcte. (Entrevista a Markus Antonio Dreyer)

Als assentaments s'hi duen a terme activitats econòmiques, basades en l'agroindústria i l'agroecologia. Però no només serveix com a unitat productiva, sinó que va més enllà. L'assentament és un nucli social, on les persones poden desenvolupar totes les seves capacitats i activitats, portar una vida plena i gratificant, on criar els seus fills i on enterrar-hi els seus morts. Les famílies que viuen a l'assentament no viuen una vida luxosa però el que produeixen va sempre més enllà de l'auto-subsistència. Es duen a terme grans esforços per a convertir l'assentament en un lloc desitjable, ple de camps cultivats, espais comuns ben cuidats i nets, reforestació i cases amb jardins ben conservats. Així doncs, podríem dir que són terrenys alliberats que han estat conquistats per treballadors rurals; àrees on poder acumular forces per seguir fent pressió i aconseguir finalment una reforma agrària més àmplia.

L'assentament no és una àrea aïllada del municipi on està organitzat, sinó que estableixen relacions amb altres comunitats i evidencien la seva presència a la regió. Participen a nivell local, als ajuntaments i a altres organitzacions, com a sindicats, col·laboren amb organitzacions internacionals, presten ajuda en casos de catàstrofes naturals, i destinen part de la seva producció a hospitals i a llars d'infants, entre altres.

Podem afirmar que l'assentament és una alternativa viable a la ciutat. Representa un exemple real de que és possible aplicar el desenvolupament al medi rural. És a

dir, es crea una nova concepció del que entenem per 'ruralitat'. (M. Fernandes & Stédile, 1999: 126 i 127) Però tot i que la realitat de l'assentament hagi superat les expectatives que es tenien durant els processos d'ocupació, no implica que el camí sigui fàcil. Des de l'ocupació fins l'assentament els Sense Terra han de fer front a molts sacrificis i a moltes dificultats. Per a l'ex coordinador general de l'assentament Conquista na Fronteira, el que suposava més dificultats en aquest punt del camí era l'exclusió social que patien pel fet de ser Sense Terra:

Els primers anys d'assentament van ser molt difícils [...]Teníem problemes de cansament, de roba [...]Però més difícil que això era la discriminació dels Sense Terra. Nosaltres... aquí no érem vistos com éssers humans, sinó com bitxos, que érem perillosos. [...] Aquí a Dionísio Cerqueira hi havia una o dos persones que ens donaven suport. [...] Fa uns 3 anys o així vam fer una recopilació de dades i vam trobar que aquí hi ha un 10 o 12% de la població que no els hi agradem, pels altres som una referència. Vam demostrar que som persones de fe, tan sols que ens va costar molt car. Van ser molts anys, va ser molt difícil. (Entrevista a Markus Antonio Dreyer)

6. Formació d'aliances per construir les bases d'un nou món

Des dels inicis, l'MST identificava com a principal enemic el latifundista, que disposava de grans extensions de terra i no complia una funció social. Però al cinquè Congrés Nacional de l'MST, s'arriba a la conclusió que la reforma agrària mai es podrà dur a terme mentre no canviïn les estructures econòmiques i socials del país. És per aquest motiu que, a partir de 2007, el focus d'atenció de l'MST anirà dirigit al sistema econòmic capitalista, incompatible amb la reforma agrària que es vol dur a terme.

Així, la carta final aprovada al cinquè Congrés conclou que per democratitzar l'estructura fundiària de Brasil i aconseguir una reforma agrària real, cal lluitar contra l'agro-negoci vinculat a les multinacionals. Aquestes empreses controlen la majoria de les llavors, producció i el comerç agrícola, fomentant el monocultiu transgènic i l'exportació. Exercint aquest control, impossibiliten als camperols disposar de terres i recursos per a dur a terme una agricultura familiar, que és la que realment garanteix l'aliment a la població.

Aquest fet mostra com l'MST opta per un canvi en la direcció de la seva lluita, on la defensa del medi ambient tindrà un pes molt important. Al 2014, durant el sisè Congrés Nacional, l'MST s'inclina per l'ecologia, fonamental per transformar el model agrari actual, així com provocar canvis en les estructures econòmiques i socials del país. Així, es decideix desenvolupar un nou model de producció agrícola basat en l'agroecologia³⁰, que no es limiti a produir, sinó que doni solucions a problemes socials estructurals. (Agroecologia, 2015)

El que pretén l'MST amb l'agroecologia és solucionar la qüestió de la sobirania alimentària, conservar els recursos naturals i empoderar el moviment en l'àmbit local i nacional. Els agricultors familiars són els que tenen les eines per produir aliments de manera agroecològica, basada principalment en l'experimentació de la comunitat. Així, aquesta ciència privilegia l'àmbit local, a l'estar enfocada a abastir els mercats locals, evitant llargs circuits de producció.

³⁰ Segons la FAO, l'organisme especialitzat de la ONU per a l'alimentació i l'agricultura, l'agroecologia és tant una ciència com un conjunt de pràctiques, que estudia la interacció dels components que formen l'agro-ecosistema, amb l'objectiu de trobar sistemes agrícoles sostenibles que optimitzin la producció.

El que també busca el moviment amb l'agroecologia és la reconstrucció de la identitat del camperol, doncs aquest es converteix en un subjecte imprescindible pel que fa al treball al camp. Ells són els que disposen del coneixement necessari per a dur a terme aquesta disciplina, que fa de pont entre aquests sabers tradicionals dels camperols i la ciència integradora de diverses àrees. A més, l'agroecologia no destrueix el medi ambient, doncs no s'utilitzen productes químics, es reciclen gairebé tots els nutrients, potencia la diversitat al camp i s'intenta reduir la dependència amb els animals. Els sistemes de producció basats en aquests principis són socialment justos i reforcen la viabilitat econòmica de les zones rurals. (de Schutter, 2010: 3-5 i 11-13)

Així, podem observar com l'agroecologia està aportant les bases per a una nova revolució agrària a escala mundial (Altieri & Toledo, 2010: 166 i 167). Es pretén crear un sistema de producció agrícola contra-hegemònic basat en l'empoderament de l'agricultura local i dels camperols, sent aquests últims els encarregats de produir els aliments necessaris a nivell nacional. Per aquestes famílies implica l'accés a la terra, a l'aigua, a les llavors, a crèdits i a mercats locals.

Podem fer un canvi radical del capital mundial, del sistema del capital. I això significa també que hem de fer una aliança amb els pobles. Tant els d'Europa com amb els d'Estats Units. Amb els pobles no amb el sistema, amb el sistema no hi ha possibilitat d'un acord, d'una aliança, no hi ha res. O el destrossem o ens destrueix. (Entrevista a Joélson Ferreira de Oliveira).

D'aquesta manera, perquè aquest sistema de producció alternatiu pugui provocar canvis en les estructures socials i econòmiques de Brasil, així com la implementació d'una reforma agrària real, és imprescindible involucrar al conjunt de la societat brasilera, i no només als treballadors rurals. És per aquest motiu, que actualment la força de l'MST va dirigida a establir aliances entre els de baix, on es creïn debats que permetin la construcció d'un projecte de societat diferent, que transcendeixi el medi rural³¹.

³¹ Per aquest motiu, és habitual que els assentament tinguin els seus propis mitjans de comunicació popular, doncs d'aquesta manera es facilita l'articulació amb altres moviments socials, ja siguin d'altres municipis, regions o estats

Així, un dels reptes que es planteja el moviment és explorar noves formes de lluita que vagin més enllà de l'ocupació, i que afavoreixin aquest diàleg amb la societat. L'MST no aspira a obtenir tan sols unes quantes hectàrees pels camperols pobres, sinó que pretén crear un model de desenvolupament alternatiu al que tenim actualment, juntament amb altres moviments socials. Per aquest motiu, l'MST està potenciant la unitat entre tots els moviments i organitzacions que vulguin un canvi en aquesta direcció. (MST, Programa Agrário do MST, 2013). Així ens ho afirma un dels directors de la Cooperunião:

Hem d'unificar les nostres lluites, unificar els moviments socials perquè es contraposin al capital i puguem fer la reforma agrària. (Entrevista a Neudy Guindani)

7. Conclusions

Amb l'avenç del capitalisme, s'ha exclòs i expropiat als treballadors rurals, fet que ha generat resistències a aquest model econòmic. Així se'ns presenta l'MST, que amb la seva lluita crea formes de producció i reproducció no capitalistes dins del capitalisme. Va sorgir amb la intenció d'aconseguir millors condicions de vida a les zones rurals, però avui va més enllà. L'objectiu final de l'MST és la construcció d'una societat basada en la solidaritat, sostenibilitat, igualtat i democràcia. Busquen, així com altres moviments nascuts a finals del 90, una globalització contra-hegemònica i una transformació social i econòmica, les bases de la qual es discuteixen al FSM.

Segons l'MST, per aconseguir aquest gran objectiu a Brasil, cal que el govern implementin una reforma agrària real que democratitzi l'accés a la terra, que aboleixi la propietat privada de les llavors, que acabi amb l'explotació i l'opressió dels treballadors rurals, i que garanteixi la sobirania alimentària, així com una educació pública, gratuïta i de qualitat per la població camperola. Ha de ser una reforma on es reconeguin els drets socials dels treballadors rurals i es garanteixin condicions de vida dignes. També és imprescindible elaborar un model econòmic alternatiu, basat en l'agroecologia, traslladar part de la industrialització a l'interior del país, eliminar les desigualtats socials i econòmiques entre els treballadors rurals i urbans, generar canvis en la naturalesa de l'estat, que impedeix polítiques públiques favorables a la classe treballadora, i democratitzar el poder judicial, legislatiu i executiu.

Observant aquestes propostes, recollides al Programa de la Reforma Agrària Popular, ens vam adonar que l'MST no havia tingut un impacte molt significatiu en el camp institucional. Van aconseguir canviar algunes lleis, com la despenalització de les ocupacions de terres que no compleixen una funció social, però la reforma agrària segueix estant molt lluny de convertir-se en una realitat a nivell nacional.

Tot i això, al visitar els assentaments, i després verificant-ho amb diverses tesis doctorals que implicaven l'estància a assentaments durant anys, podem afirmar que la majoria de propostes recollides al programa agrari de l'MST es duen a terme

dins dels assentaments. Sembla ser que, tot i no haver tingut un impacte en les lleis, l'MST, en aquests 33 anys que existeix, ha generat canvis molt significatius en les vides dels seus membres. És cert que quan les persones sense terra decideixen formar part del moviment han de passar per processos molt durs, no només els atacs dels propietaris de les terres i de la policia, sinó les condicions de vida que han de suportar durant anys fins que no aconseguen una terra per cultivar. I el que és més important, han de patir una intensa marginació per part de la societat, que els criminalitza i els considera inferiors a éssers humans.

Deixant de banda els factors externs, des dels inicis, els membres del moviment també experimenten una transformació de la seva pròpia identitat. Aquest és també un procés difícil, que suposa un canvi significatiu de la vida anterior, i per aquest motiu molts abandonen la lluita. Com s'ha comentat al llarg del treball, des dels processos d'ocupació es va gestant un vincle entre els participants, una identitat compartida amb un sentiment mutu: són camperols marginats. Durant l'etapa d'ocupació i campament es debat sobre la situació actual del treballador rural, sobre què volen aconseguir i com s'organitzaran quan tinguin un tros de terra. Poc a poc es va trencant amb l'individualisme, per deixar pas al col·lectivisme; comencen a prendre les seves pròpies decisions, contraposant-se a les velles actituds de submissió; canvien l'estabilitat per una vida que els hi exigeix molts sacrificis.

Tot i això, sembla que tots els Sense Terra assentats afirmen que els sacrificis han valgut la pena. L'assentament es converteix en una alternativa viable a la ciutat, on els treballadors rurals es senten còmodes i complets al combinar una vida al camp amb els beneficis de la vida urbana. Als assentaments ningú és propietari de la terra ni ningú té la propietat de les llavors, sinó que pertany tot al col·lectiu. No s'exploten als treballadors, tothom treballa 8 hores al dia, amb la possibilitat de canviar de sector de treball, per evitar la rutina. Produeixen molta més quantitat de la que necessiten per cobrir les seves necessitats, així que ningú passa fam. Es garanteix una educació pública, gratuïta i de qualitat, doncs a tots els assentaments s'hi construeixen escoles amb professors molt ben qualificats. A més, la cooperativa de cada assentament paga la universitat d'aquells membres que volen accedir-hi. Això també passa amb el servei de salut, que, tot i tenir allà els

medicaments bàsics, quan algun membre necessita fer-se una operació, la cooperativa n'assumeix els costos. Treballen utilitzant tècniques agroecològiques, empoderant així l'agricultura local i respectant el medi ambient.

Així, sembla ser que tot i no haver aconseguit una reforma agrària a nivell nacional, han aconseguit moltes de les propostes del Programa de Reforma Agrària dins dels assentaments, de forma local. I no només han aconseguit millorar significativament la vida dels Sense Terra, sinó que també han generat canvis en la vida de les persones del municipi on s'hi estableixen.

De fet, podem observar com l'MST amb aquest programa crea una estratègia de resistència al model d'agricultura capitalista de l'agro-negoci, desenvolupant un model alternatiu orientat a les necessitats de tot el poble brasiler. Però per a promoure aquests canvis estructurals a nivell nacional, és necessària la unió de forces amb tota la classe treballadora, no només entre els Sense Terra, doncs la reforma agrària que es vol aconseguir és per tota la societat. És per aquest motiu que, des de l'últim Congrés Nacional, els esforços de l'MST van dirigits a globalitzar la seva lluita i crear aliances amb altres sectors i moviments de la societat que busquen crear les bases d'un nou món.

BIBLIOGRAFIA

- AGROECOLOGIA, comunicação da 14ª Jornada de (2015). *A agroecologia como modelo ideal de produção de alimentos*. Irati: MST.
- ALTIERI, Miguel Ángel & TOLEDO, Victor Manuel (2010). *La revolución agroecológica de América Latina : Rescatar la naturaleza, asegurar la soberanía alimentaria y empoderar al campesino*. Bogotá: ILSA.
- ANDERSON, Perry. (2002). Historia y lecciones del neoliberalismo. *Deslinde*.
- ARENAL, Celestino del (2002). *La nueva sociedad mundial y las nuevas realidades internacionales: un reto para la teoría y para la política*. Madrid: Servicio Editorial de la UPV-EHU.
- ARJONA, Carlos & AZNAREZ, Javier (2002). *Rebeldes sin tierra. Historia del MST de Brasil*. Navarra: Txalaparta.
- CLACSO. (2016). *Por uma democracia substantiva no Brasil*. CLACSO.
- FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2004). *Guía para una globalización alternativa: otro mundo es posible*. Barcelona: S.A. Ediciones B.
- GIARRACCA, Norma (2001). *¿Una nueva ruralidad en América Latina?* Buenos Aires: CLACSO.
- HARNECKER, Martha (2002). *Sin Tierra. Construyendo movimiento social*. España: Siglo XXI.
- MANÇANO FERNANDES, Bernardo & STÉDILE, João Pedro (1999). *Brava Gente: A trajetória do MST e a luta pela terra no Brasil*. São Paulo: Fundação Perseu Abramo.
- MORISSAWA, Mitsue (2001). *A história da luta pela terra e o MST*. São Paulo: Expressao Popular.
- SANTOS, Boaventura de Sousa (2005). *FSM. Manual de uso*. Barcelona: ICARIA.

SCHUTTER, Olivier de (2010). *Informe sobre el derecho a la alimentación*. Ginebra: Asamblea General de las Naciones Unidas.

STIGLITZ, Joseph (2002). *El malestar en la globalización*. Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.L.

STIGLITZ, Joseph (2006). *Cómo hacer que la globalización funcione*. Madrid: Taurus.

TEUBAL, Miguel (2001). *Globalización y nueva ruralidad en América Latina*. Buenos Aires: CLACSO.

FONTS PRIMÀRIES

Documents extrets de la pàgina web oficial de l'MST: www.mst.org.br

MST. (1985). *I Congreso Nacional*. Curitiba: Secretaria Nacional de l'MST.

MST. (1990). *II Congrés Nacional*. Brasília: Secretaria Nacional de l'MST.

MST. (1990). *Balanço da Reforma Agr ria em 1990*. São Paulo: Secretaria Nacional do MST

MST. (1995). *III Congrés Nacional*. Brasília: Secretaria Nacional de l'MST.

MST. (1995). *Caderno de forma o n 23: Programa de reforma agr ria*. São Paulo: Secretaria Nacional do MST

MST. (2000). *IV Congrés Nacional*. Brasília: Secretaria Nacional de l'MST.

MST. (2007). *V Congrés Nacional*. Brasília: Secretaria Nacional de l'MST.

MST.(2012). *Manifesto das organiza es sociais do campo*. Brasília: Secretaria Naciona do MST

MST. (2013). *Programa Agrário do MST*. Sao Paulo: Secretaria Nacional do MST.

MST. (2014). *VI Congrés Nacional* . Brasília: Secretaria Nacional de l'MST.

MST. (2016). *Manifesto de intelectuais em apoio   declara o das organiza es sociais no campo*. Rio de Janeiro: Secretaria Nacional do MST